

میت آغا و ارونغہ اختر مخفہ جان سپاتی قار بوز سلطان ایکٹا قاپری مولانا احمد فش طرف رقص استادنمان نامی

سور پھامپ ایکینی

جمہ برادر عزیز بہرام میرزا ساختہ ششم

TOPKAPI SARAYI KÜTÜPHANESİ'NE KAYITLI H.2154 NO'LU BEHRÂM MİRZA ALBÜMÜ'NÜN TEKSTİL TASARIM ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tuba Subaşı Adıbelli*

Gönderilme Tarihi: 16.04.2024 - Kabul Tarihi: 10.06.2024

Özet

İran tarihine sanat perspektifinden baktığımızda, Safevî döneminin köklü ve gelişmiş bir tarih barındırdığı görülmektedir. Safevî Devleti'nin kuruluşundaki dinî ve siyasi parametreler, ikonografik bir araç olan tasvir sanatı ile ifade edilmiştir. Bu sanat alanı, tarihî belge niteliği taşımasının yanı sıra kültürel etkileşimlere ve tüm sanat kollarının birbirleriyle paylaşım sağlamalarına aracılık etmiştir. Araştırmamıza esas teşkil eden tekstil sanatı da minyatürleri zenginleştirerek dönemin sosyokültürel yapısını bizlere yansıtmaktadır. Hediyeleşme/hil'at ve ticaret metası olarak en sık kullanılan araç olan tekstil, kozmopolit toplulukları bir araya getiren bileşenler de içermektedir. Bu minvalde, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne H.2154 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan Behrâm Mirza Albümü incelenmiştir. Albüm, Safevî dönemi öncesi tasvir üslubundan izler taşıırken, sonraki dönemlerdeki tasvir sanatını da büyük ölçüde etkilemiştir. Behrâm Mirza'nın ağabeyi Şah Tahmasb'ın özel isteği ile hazırlanan Behrâm Mirza Albümü, zengin dekorasyon repertuarının yanında siyasi ve kültürel emareler taşıyan tekstil içeriği açısından da değerlidir.

Bu makalede, Safevî dönemine ait Behrâm Mirza Albümü'nün muhtemelen Tebriz okulu minyatürleri olduğu düşünülen on üç sayfası tekstil tasarım kaideleri açısından değerlendirilmiş; bu tekstil unsurlarının retorik ifade biçimi taşıdıkları, yoğun biçimde estetik argümanlar barındırdıkları, siyasi ve mezhepsel amaçlara hizmet ettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Safevî Dönemi, Behrâm Mirza, Tebriz Okulu, Kültürel Miras, Tekstil Tasarım, Kızılbaş Tacı, Dokuma, Hil'at

AN ANALYSIS OF THE BEHRÂM MİRZA ALBUM NO. H.2154 REGISTERED IN THE TOPKAPI PALACE LIBRARY IN TERMS OF TEXTILE DESIGN FEATURES

Abstract

When we look at the history of Iran from the perspective of art, it is seen that the Safavid period contains a deep-rooted and developed history. The religious and political parameters in the establishment of the Safavid State were expressed through the art of depiction, an iconographic tool. In addition to being a historical document, this field of art mediated cultural interactions and the sharing of all branches of art with each other. The textile art, which forms the basis of our research, enriches the miniatures and reflects the sociocultural structure of the period. Textile, which is the most frequently used tool as a gift/hil'at and trade commodity, also contains components that bring cosmopolitan communities together. In this context, the Behrâm Mirza Album, registered in the Topkapı Palace Library with the inventory number H.2154, was analyzed. While the album bears traces of the pre-Safavid depiction style, it also greatly influenced the art of depiction in later periods. Prepared by the order of Behrâm Mirza's elder brother Shah Tahmasb, the Behrâm Mirza Album is valuable for its rich decorative repertoire as well as its textile content, which bears political and cultural indications.

In this article, thirteen pages of the Safavid period Behrâm Mirza Album, which are probably miniatures of the Tabriz school, are evaluated in terms of textile design principles and it is determined that these textile elements carry rhetorical expression, contain intensely aesthetic arguments, and serve political and sectarian purposes.

Keywords: Safavid Period, Bahram Mirza, Tabriz Style, Cultural Heritage, Textile Design, Qizilbash Crown, Weaving, Hil'at

Giriş

İran tarihinde Safevî döneminin önemli bir yeri vardır. İran'ın Safevî Hanedanlığı ile birlikte monarşik yönetimi kurması, tüm fikir ve imgelerin şekillenmesini sağlamıştır.¹ Safevî Devleti'nin kurulmasında Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türklerinin büyük katkıları olmuştur. Devletin kuruluşundan sonra da bilhassa insan gücü bakımından Anadolu'dan beslenmesi, İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun On İki İmam Şiîliğini kabul etmesi, Türkmenler ve Moğollar arasındaki yakınlaşmalar, Karakoyunluların Şiî olmamalarına rağmen Hz. Ali'ye besledikleri sevgi, önemli olgulardır.² Sözü edilen olgular, tasvir sanatının oluşması ve olgunlaşmasında aktif rol oynamıştır.

1502'de Şah İsmail'in (1501-1524) Tebriz'i alıp başkent yapması, ertesi yıl Şiraz'ı ele geçirmesi ve 1510'da Herat'ı alması, Safevîlere önemli bir sanat merkezi kazandırmıştır. Celâyirli, Timurlu ve Türkmen dönemlerinin izlerini taşıyan murakka³ albümlerin yer aldığı⁴ Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Tebriz saray üslubunu temsil eden kıymetli eserler mevcuttur. Sadı'nın ünlü eserleri *Gülüstan* ve *Bostan* (H.673), Hâfız'ın *Dîvânı*' (H.986), *Şah Tahmasb Albümü* (H.2161) ve *Behrâm Mirza Albümü* (H.2145) bu üsluba örnek teşkil etmektedir.⁵

Tebriz üslubunun İran coğrafyasına yayılmasında saray nakkaşhanelerinde çalışan ustaların farklı merkezlerde çalışma fırsatı bulmaları büyük rol oynamıştır. Örneğin, başkentin Tahmasb tarafından 1548 yılında Tebriz'den Kazvin'e taşınması, İbrahim Mirza tarafından Kazvin'den Meşhed'e

taşınması,⁶ Şah Abbas döneminde de 1590'da İsfahan'a taşınması ve bu kentlerde nitelikli eserler çıkarılması Tebriz üslubunun hızla yayılmasını sağlamıştır.⁷

İslâmî sanatlar arasında üstünlük sağlamış olan Tebriz sanat okulunun⁸ Osmanlı'ya yansması, Sultan I. Selim'in 1514'te sanatçıları Tebriz'den İstanbul nakkaşhanelerine getirtmesiyle başlamıştır;⁹ böylece 16. yüzyıl Osmanlı nakkaşhanesinde Safevî nakkaşlarca yapıldığı bilinen önemli eserler ortaya çıkmıştır.

1. Behrâm Mirza Albümü

Behrâm Mirza, Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in oğlu ve 1576'da zehirlenerek ölen Şah Tahmasb'ın kardeşidir. Ağabeyinin siyasi açıdan en büyük destekçisi olan¹⁰ Behrâm Mirza, ilk önemli görevini H. 937 / M. 1530'da henüz on üç yaşındayken Herat valisi olarak yapmıştır. Ancak geniş çaplı ayaklanmalar karşısında Kazvin'e kaçmış ve zorlu hayatı otuz üç yaşında son bulmuştur. Ardında önemli bir murakka albüm bırakmıştır.¹¹ TSK H.2154 envanter numaralı albümün ebatları 32,3 x 20,1 cm, müellifi Şah Tahmasb, istinsah tarihi H. 951 / M. 1544-1545, istinsah yeri ise Tebriz'dir.¹² Nesta'lik hatla yazılmış 148 minyatürlü sayfa içeren albüm, 16. yüzyıldan kalma orijinal eserlerden biri olup aralarında Ahmed Mûsâ'nın

1 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011, 146-147.

2 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, 1.

3 M. Uğur Derman, "Murakka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2020, 204-205.

4 Banu Mahir, "İslâm'da 'Resim' Sözcüğünün Belirlediği Tasvir Geleneği", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1989, 59-64.

5 Lâle Uluç, *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, 69.

6 Filiz Çağman, Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1979, 42.

7 Faruk Sümer, "Abbas I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

8 Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, 54.

9 Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1996, 18.

10 Roger Savory, *İran Under the Safavids*, Tahran: Cambridge University Press, 1980, 64.

11 Colin P. Mitchell, "Behrâm Mirzâ" *Encyclopaedia of Islam Three Online*, Brill, 2012. https://doi.org/https://doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_23989.

12 Çağman, Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, 43; Uluç, *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, 75.

1 TSK H.2154/1b

da bulunduğu İlhanlı ve Celâyirli nakkaşların isimlerini içermektedir.¹³ *Miraçnâme* sahneleri ve Orta Asya üslup özellikleri barındırdığından dolayı ayrıca kıymetli olan eserin Dost Muhammed tarafından yazılmış önsözünden, Şah Tahmasb'ın kardeşi Behrâm Mirza adına bir albüm hazırlanması emrini verdiği¹⁴ ve Behrâm Mirza'yı Timurlu devlet adamı Baysungur ile karşılaştırdığı¹⁵ anlaşılmaktadır.¹⁶ H.951'de yer alan *Behrâm Mirza Albümü*'nün mukaddimesinde Dost Muhammed'in şu açıklamaları yazılıdır: “Sanatımı babasından öğrenen Usta Ahmed Mûsâ ile vesayetin görüntüsü

13 Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1976, 73.

14 David J. Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, London: Yale University Press, 2005, 182.

15 Mitchell, “Bahrâm Mirzâ”.

16 Stuart Cary Welch, *Persian Painting: Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century*, New York: George Braziller, 1976, 18.

2 TSK H.2154/1b'de sayfa kenar süslemelerine örnekler

vahiy hâline geldi, günümüzde uygulanan resim tarzı onun icadıdır.”¹⁷

Abdi Beg Şîrâzî'nin “*Mirak kalemi yere atarsa Çinli ressamlardan kim onu alır?*” söylemine ise yine aynı önsözde şu karşılık verilmiştir: “*Resmini gören Çinli ressamın fırçası kırıldı ve ressam bir daha başka bir şey yapmadı.*”¹⁸

Babür resmine öncülük eden bu albümün önsözü, İran ve Hindistan'da daha sonra hazırlanan albümler üzerinde de büyük tesir bırakmıştır.¹⁹

TSK H.2154/1b'de bulunan, Şah Tahmasb tarafından bizzat imzalanan ve kardeşi Behrâm Mirza'ya hediye edilen²⁰ minyatürde saray erkânının eğlencesi görülmektedir. Tasvirde figürlerin isimleri sayfanın üstünde yer almaktadır.²¹ Sayfa kenarlarındaki süslemeler, teşhir²² sanatı açısından önemli örneklerdir. Sayfanın alt kısmında “*Behrâm Mirza'nın kardeşi için yapıldı*” yazılıdır.

17 Abd-ol-Majid Hosseini Râd, *Iranian Masterpieces of Persian Painting*, Tahran: Tahran Museum of Contemporary Art, 2005, 10.

18 Friederike Weis, “How the Persian Qalam Caused the Chinese Brush to Break: The Bahram Mirza Album Revisited”, *Muqarnas*, 37 (2020), 63-109.

19 Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, 250.

20 Welch, *Persian Painting: Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century*, 61.

21 Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, 245.

22 Mohammad Ali Rajabi Davani, “Tash'ir”, *The Khamsa of Nizami Shah Tahmabi*, Tahran: İran İslâm Cumhuriyeti Sanat Akademisi, 2018, 5.

Bu minyatür, kıyafet modellemesi açısından kıymetlidir. Albüm genelinde figürler zarif bir proporsiyonda çizilmesine rağmen bu minyatürde daha farklı resmedilmişlerdir.

TSK H.2154/7'da sayfa kenarlarındaki süslemeler, zerefşanlı siyah ve krem rengi zemin üzerine uygulanmıştır. Dört farklı Safevî şehzadesi minyatürünün görüldüğü bu sayfada tasarım açısından kompozisyon bütünlüğü sağlanmıştır.

3 TSK.H.2154/7a

TSK H.2154/53a'da ise iki savaş sahnesi ve bir atlı süvari resmedilerek ortak bir kompozisyon verilmiştir. Kompozisyonu bozan tek unsur, bir çiftin

nehir kenarındaki tasviridir. Ana zeminde krem rengi üzerine zerefşan uygulanmıştır.

4 TSK H.2154/53a

5 TSK H.2154/53a'daki eyer detayı örnekleri

TSK H.2154/87b numaralı sayfanın üst kısmında “Dünyada senin eşîğinden başka sığmacak yerim yoktur. Başımın bu kapıdan başka başvuracağı yer yoktur” yazılıdır. Hafızın bu gazeli Victoria and Albert Müzesi'nde muhafaza edilen Şah Tahmasb dönemine ait bir halının üzerinde de görülmektedir.²³

6 TSK H.2154/87b'deki halı detayı

TSK H.2154/74a'da elinde değerli bir kâse tutan erkek figürü ile elinde bir dal çiçek tutan kadın figürü görülmektedir. Resim ve metin ilişkisi açısından önemli olan bu minyatürün üst kısmında şu gazel yazılıdır:

“Ey eğlence meclisinde peş peşe kadeh çeken, gönül kanı içmemişsin, ne zamana kadar aşıklıktan söz edeceksin?

Nimet ehline yaptığın o naza yazık, gamsız gönüllere attığın o oka yazık

O güzel gözü naz uykusundan uyandır, çünkü ömür tıpkı gül dönemi gibi gözünü açıp kapayınca kadar geçiyor

Saçını açıyorsun, gönüller yağmalıyorsun

Yüzünü gösteriyorsun, alemi yakıyorsun

Bu çaresiz şahı bu kapıdan mahrum ediyorsun, mahrem dostların göğsüne red elini uzatıyorsun.”

7 TSK H.2154/74a

23 Tuba Subaşı Adıbelli, *Safevî Dönemi Tebriz Ekolü Minyatürlerinde Tekstil*, Basılmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2024, 102.

Tekstil açısından önemli olan TSK H.2154/85a numaralı minyatürlü sayfanın renklendirilmemiş figürü, kıyafetlerin tipolojisini anlamamız açısından kıymetlidir. Sayfa genelinde, tekstil unsurlarında

görülen motifler uyum içindedir. Sayfada ayrıca hayvansal figürler (kuğu) ve hatâyî grubu bitkisel bezemeler yer almaktadır.

8 TSK H.2154/85a

TSK H.2154/116'da toplam altı figürden oluşan minyatürlü alan, kaftanların incelenmesine olanak sağlamaktadır.

9 TSK.H.2154/116a

TSK H.2154/121b numaralı sayfanın kenarlarında da albümün genelinde olduğu gibi zerefşan uygulanmıştır. Kahverengi fon üzerine bir kadın ve bir erkek figürü tasvir edilmiştir. Figürlerin

üstündeki siyah zeminde yer alan tezhipli alanda “Üstat Dust’un güzel işlerindedir” yazılıdır. Kadın figürünün başlığı dikkat çekicidir.

10 TSK.H.2154/121b

TSK H.2154/134b numaralı sayfanın sağ üst köşesinde yer alan Safevî saray mensubunun etrafında yazılar görülmektedir. Bu alanda sanatçı Muhammed'in ismi, sayfanın sol üst ve alt kenarında Behrâm Mirza'nın 1527-1528 yıllarında eklediği "saltanat evi" ifadesi, sağda ve solda ise Behrâm Mirza'nın isimleri yazılıdır.²⁴

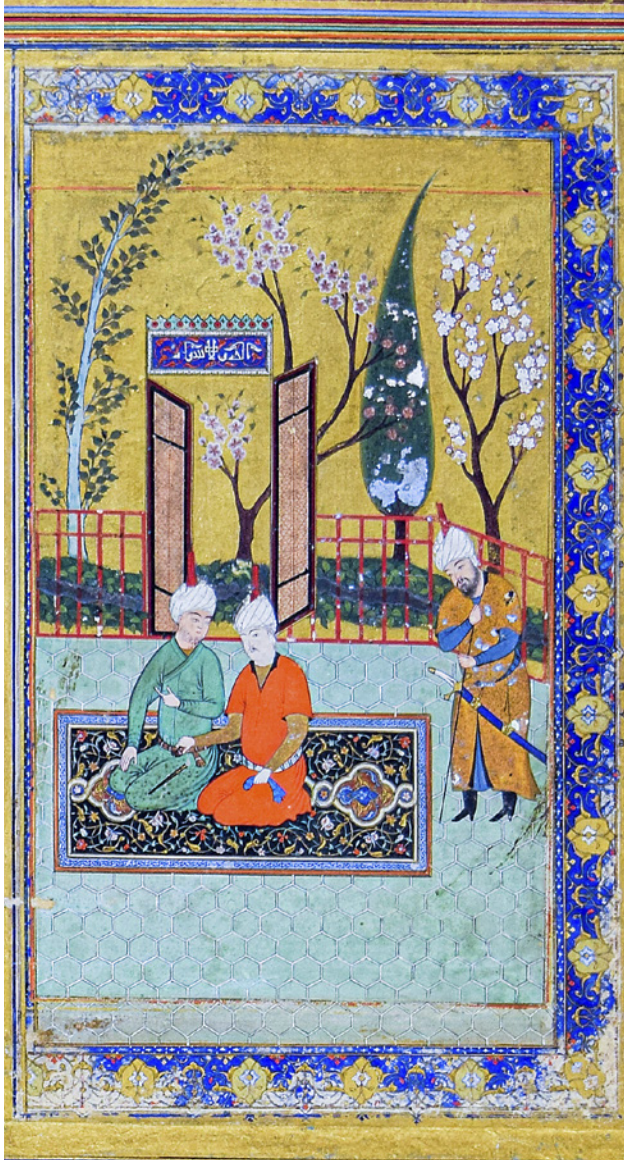
11 TSK H.2154/134b

12 TSK H.2154/134b'den detaylar

²⁴ Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, 254.

TSK H.2154/138b'deki minyatürde, sağda yer alan figürün (Behrâm Mirza) misafirini ağırlayışı resmedilmiştir.²⁵

13 TSK H.2154/135'deki halı detayı

14 TSK H.2154/138b

25 Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, 246.

TSK H.2154/140b numaralı sayfada mavi zemin üzerinde görülen ip eğiren erkek figürü, albümün genelinde yer alan saray mensupları, şehzadeler ve avcı

figürlerinin dışında bir zanaatkâr tiplmesi olarak önem arz etmektedir. Albümde karşımıza çıkan tek deve figürünün üstündeki kumaş da dikkat çekicidir.

15 TSK H.2154/140b

Dört tabloyu birleştiren TSK H.2154/144b numaralı sayfanın sağ alt köşesinde Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden bir sahne görülmektedir.²⁶ Zengin tasarımı bu sayfa, iç ve dış mekân tasvirleriyle albüm dâhilinde rastlamadığımız bir örnek olup yirmi sekiz figürü, duvar süslemeleri, hayvan ve bitki tasvirleri ile dikkat çekmektedir. Safevî döneminin toplumsal yapısı ve mekânsal tasarımına ışık tutması açısından oldukça kıymetlidir.

16 TSK H.2154/144b

17 TSK H.2154/144b'den detaylar

26 Roxburgh, *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*, 265.

Behrâm Mirza Albümü'nün Tekstil Özellikleri

Bu makalede *Behrâm Mirza Albümü*'nün sayfaları arasındaki ilişkiye biçim ve içerik bağlamında odaklanılarak tekstil-tasarım ilkeleri saptanmaya çalışılmış ve tekstil unsurlarından başlık/taç, kaftan, halı ve eyer/mahfe örtüsü incelenmiştir. Albümde yer alan ve 16. yüzyıl Safevî döneminin resim üslubunu yansıtan imgelerin çoğunu genç şehzadeler, zarif kadınlar ve derviş tasvirleri oluşturmuştur.

2a. Taç

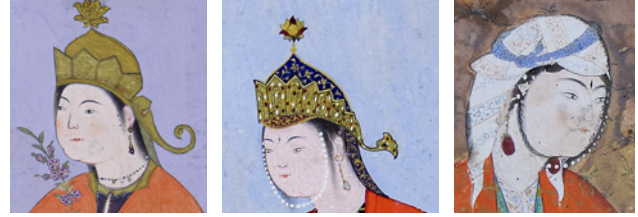
Safevî tacının bilinen ilk tasarımı, Şeyh Haydar'a aittir. Şeyh Haydar, 1488'de Şirvan'a düzenlenen seferden evvel rüyasında İmam Ali'yi görmüş ve akabinde her biri bir Şii imamını temsil eden on iki uçlu kızıl başlığı tasarlamıştır. Safevî müverrihlerinin aktardıklarına göre, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Safevî davasına gönül vermiş Erdebil şeyhleri için söylenen "Kızılbaş" lafzı, Safevîlerin Türkmen olmayan destekçilerine de verilerek genişletilmiş²⁷ ve bu ünvan âdeta şeref nişanesi olmuştur.

18 TSK H.2154/1b, 148a, 74a, 121b ve 134b'deki taç detayları

27 Savory, *Iran Under the Safavids*, 20; Garthwaite, *Iran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 148.

Safevî tacı, "Tâc-ı Haydarî" ve "Kızılbaş Tacı"²⁸ isimleriyle anılmaktadır. 16. yüzyılın sonuna dek kullanılan²⁹ bu taç, beyaz bir destarın on iki dilimle kıvrılıp bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Tüyler, inciler, zincirler gibi aksesuarlar ile süslenen bu başlığın ortasından genellikle kırmızı ve siyah renkli bir cop çıkmaktadır.

19 TSK H.2154/74a, 85a ve 121b'deki taçlar

Kadın figürlerinin çene altından bağlanan başörtülerinde beyaz renkli, "chagad" denilen bir kumaş kullanıldığı görülmektedir.³⁰ Bu kadın başlıkları bazı örneklerde diademli ön çeperden (TSK H.2154/74a-85b) oluşmaktadır, ayrıca inciler ve tüyler gibi süsleme malzemeleri ile tamamlanmışlardır.

2b. Kaftan

Arapça "salari" veya "sallariyya" denilen kısa kollu üst kaftan, tipik Türk kıyafeti olarak bilinmektedir.³¹ Bazı görsellerde gördüğümüz, kıyafetlerin kolunun uzun tutularak elin kaftan kolunun içinde kalması, Moğollara özgü bir modadır.³² Kaftanın omuz kısmının biraz altından yırtmaç açılarak giysiye kısa kollu bir görünüm verilmesi ve uzun kolun

28 Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, 158.

29 Masoud Seyed, Bankdar Seyed, "Safevî Dönemi Siyasi Gelişmelerinde Tac Qazlbash'ın Konumu ve Performansının İncelenmesi", *Shia Studies Quarterly Journal*, 56 (2015), 195-218.

30 Jennifer Harris, *5000 Years of Textiles*, London: British Museum Press, 1993.

31 Nurhan Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4 (1971), 139.

32 Ernst Kühnel, *Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952, 38.

sarkıtılması, kaftana ihtişam katmaktadır. Bu tip saray kıyafetleri, padişahların ve soyluların hil'atlarında görülen bir modadır.³³

Behrâm Mirza Albümü'nün erkek figürlerinde genellikle iki farklı kaftan modeli karşımıza çıkmaktadır. İlki, uzun kolun omuz kısmından kesik açılarak iç kolun çıkartılıp uzun kumaş parçasının sarkıtıldığı hil'atlardır, bunlar saltanat üyelerine özel hazırlanmıştır.³⁴ Diğer kaftan modeli ise, TSK H.2154/138b örneğinde görüldüğü gibi, kruvaze yakalı ve tek parçadır. TSK H.2154/1b'de kolun içinde kaldığı kaftan örneği görülmektedir. Kaftanlar genellikle kemer veya kuşak ile tamamlanmıştır. Kadın figürlerinde gösterişsiz, kısa kollu, önden düğme veya kemer gibi aksesuarların kullanılmadığı, tek parça kaftanlara rastlanmaktadır. Turuncu rengi kaftanlar da yoğun kullanılmıştır.

21 TSK H.2154/74a, 121b, 85a ve 53a'daki kaftanlar

Kaftanlarda sıklıkla hatâyî grubu bitkisel motifler görülse de başta kuğu olmak üzere hayvan figürlerine de zaman zaman rastlanmaktadır.

18 TSK H.2154/1b, 138b, 140b, 140b, 148a, 138b, 140b ve 1b'deki kaftanlar

22 TSK H.2154/85a, 7a, 74a, 1b ve 53a'daki kaftan detayları

23 TSK H.2154/85a, 85a, 85a ve 144b'deki kaftan detayları

33 Nurhan Atasoy, *Kaftan: Osmanlı Saray Giyimi*, İstanbul: Masa Yayınevi, 2022, 168-169.

34 Adıbelli, *Safevi Dönemi Tebriz Ekolü Minyatürlerinde Tekstil*, 629.

2c. Halı

Safevî dokumalarının genel prensibini merkezi madalyonlar, ekli kartuşlar ve köşelerde çeyrek madalyonlar oluşturmaktadır. Bu tipolojinin Uşak halılarının prototipi³⁵ olduğu bilinmektedir. İran halılarında düğüm özelliği bakımından “Sine-İran” düğümü görülmektedir ve bu teknik Gördes düğümünün aksine evrensel bir biçimde kullanılmıştır.³⁶

Halı süslemesinde İran halılarının ana formunu oluşturan madalyon şeması, halıların merkezlerinde kullanılmıştır. TSK H.2154/87b numaralı sayfadaki halının bordüründe bitkisel motifler, ana zemininde ise bulut motifleri yoğunluktadır. TSK H.2154/135a numaralı sayfada görülen halının zemininde bitkisel kompozisyon hâkimdir. Genel olarak, hatâyî grubu bitkisel motifler, rûmî ve bulut motifleri kullanılmıştır.

24 TSK H.2154/87b'deki halı detayı

25 TSK H.2154/135a'daki halı detayı

26 TSK H.2154/144b'deki halı detayı

35 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005, 160.

36 David Talbot Rice, *Islamic Art*, London: Thames and Hudson, 1975, 252.

2d. Eyer/Mahfe Örtüsü

Eyer örtüsü; “gâşiye”,³⁷ “şaprak”³⁸ “çultari”, “çultar”, “çaprak”³⁹ gibi isimlerle de anılmıştır. Atlarda eyerin altına konan örtüye “eyer örtüsü” denilmektedir. Aynı örtünün deve hörgücüne takılan mahfe-
lin altına konulanına ise “mahfe örtüsü” denmiştir.

27 TSK H.2154/140b'deki mahfe örtüsü detayı

28-29 TSK H.2154/53a'daki eyer örtüsü detayı

TSK H.2154/134b'deki eyer örtüsünün siyah zemin üzerine çiçekli bordürü vardır, ana zemininde sarı renk hâkimdir. Süslemede, Simurg kuşu ve hatâyî grubu bitkisel motifler kullanılmıştır. Yükün üstüne atılan mavi kumaşa tavşan ve dal figürleri işlenmiştir.

Mahfe örtüleri, eyer örtülerine kıyasla daha az süsleme alanına sahiptir. TSK H.2154/140b'deki mahfe örtüsünün bordür ve ana zemini küçük çiçekler ile süslenmiştir.

30 TSK H.2154/134b'deki eyer örtüsü detayı

37 Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008, 15.

38 <http://www.lugatim.com/s/%C3%A7aparak> Erişim Tarihi: 20.07.2023.

39 Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, 72.

Sonuç

Bu makalede, Safevî döneminin kültür ve sanat hayatını, siyasi ve dinî dinamiklerini kreatif bir sistem içinde *Behrâm Mirza Albümü*'nde yer alan minyatürlerdeki halı, kaftan, taç/başlık ve eyer/mahfe örtüsü gibi tekstil örnekleri üzerinden takip ederek sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Etkilenmiş olduğu resim üsluplarından ziyade kendine has bir üslubun tüm emarelerini taşıyan bu murakka albümde tüm kodekslerin birbirleriyle kompozisyon bağlamındaki uyumları dikkat çekicidir. Albümün sayfa kenarlarında (1b hariç) zerefsanlı süsleme kullanılmıştır.

Safevî döneminin dinî alt yapısında başlık önemli bir ifade biçimidir. Bu başlıklar, Şii inancını ve on iki imamı temsil eden on iki katlı kırmızı sarıklardır. Sözü edilen serpuşlar, 16. yüzyılın sonunda minyatürlerde ve reel dokumalarda daha az kullanılmıştır. Albümdeki minyatürlerde görülen ve Tebriz dönemi saray üslubunu yansıtan dokumaların diğer dönemlerden ayırt edilebilmeleri için bu başlıklar önemli bir işarettir. Hükümdarlık alameti olan başlıklar/taçlar, albümdeki figürlerin konum, mevki ve yaş durumlarına göre değişiklik göstermekte olup her bir minyatürde ayrıntılı ve özenli resmedilmişlerdir.

Tekstil unsurları, kültürel açıdan en çok bilgi topladığımız alanlardır. Sadece giyim unsuru olmakla kalmayıp aynı zamanda mevki, konum, maneviyat, zenginlik, siyasi duruş veya ikonografinin bir parçası olmuşlardır.

İncelediğimiz kodekslerin kompozisyonlarında mekânsal süreklilik ve bütünlük ilkelerinin gözetildiği tespit edilmiştir. Murakka albümün minyatürlerinin birbirleriyle kompozisyon bağlamındaki uyumları, zengin ve retorik ifade tarzları, metoforları ve sanatsal anlatımları, metin ile dekorasyon birlikteliğini incelediğimiz eserlerin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Farsça metinlerin çevirileri, şiirler ve figürlerin estetik formları ile tekstil unsurlarının bütünlük içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tekstil süslemelerinde hatâyî grubu bitkisel motifler yoğun olarak kullanılmış, bulut ve rûmî motifleri ile hayvan motiflerine de yer verilmiştir. Tekstillerde turuncu, lacivert, kırmızı ve beyaz gibi canlı renkler tercih edilmiştir. Zarif ve romantik figürler, özellikle pastoral alanlarda resmedilmiştir. Bu form, incelediğimiz yazmalardaki minyatürlü alanların çoğunda kullanılmıştır. Bahsi geçen formun minyatürden tekstile sirayet eden en önemli husus olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay. *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005.
- Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Atasoy, Nurhan. *Kaftan: Osmanlı Saray Giyimi*. İstanbul: Masa Yayınevi, 2022.
- Atasoy, Nurhan. "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*. 4 (1971), 111-151.
- Bağcı, Serpil, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı. *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- Çağman, Filiz, Zeren Tanındı. *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1979.
- Çaycı, Ahmet. *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Davani, Mohammad Ali Rajabi. "Tash'ir", *The Khamsa of Nizami Shah Tahmabi*. Tahran: İran İslâm Cumhuriyeti Sanat Akademisi, 2018.
- Derman, M. Uğur. "Murakka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011.
- Harris, Jennifer. *5000 Years of Textiles*. London: British Museum Press, 1993.
- İnal, Güner. *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1976.
- Kühnel, Ernst. *Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952.
- Mahir, Banu. "İslâm'da 'Resim' Sözcüğünün Belirlediği Tasvir Geleniği", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1989.
- Mitchell, Colin P. "Bahrâm Mirzâ" *Encyclopaedia of Islam Three Online*. Brill, 2012. https://doi.org/https://doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_23989.
- Râd, Abd-ol-Majid Hosseini. *Iranian Masterpieces of Persian Painting*. Tahran: Tahran Museum of Contemporary Art, 2005.
- Rice, David Talbot. *Islamic Art*. London: Thames and Hudson, 1975.
- Roxburgh, David J. *The Persian Album 1400-1600: From Dispersal to Collection*. London: Yale University Press, 2005.
- Savory, Roger. *İran Under the Safavids*. Tahran: Cambridge University Press, 1980.
- Seyed, Masoud, Bankdar Seyed. "Safevî Dönemi Siyasi Gelişmelerinde Tac Qazlbash'in Konumu ve Performansının İncelenmesi", *Shia Studies Quarterly Journal*. 56 (2015), 195-218.
- Sözen, Metin, Uğur Tanyeli. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Subaşı Adıbelli, Tuba. *Safevî Dönemi Tebriz Ekolü Minyatürlerinde Tekstil*. Basılmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2024.
- Sümer, Faruk. "Abbas I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Tanıncı, Zeren. *Türk Minyatür Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1996.
- Uluç, Lâle. *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.
- Weis, Friederike. "How the Persian Qalam Caused the Chinese Brush to Break: The Bahram Mirza Album Revisited", *Muqarnas*. 37 (2020), 63-109.
- Welch, Stuart Cary. *Persian Painting: Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century*. New York: George Braziller, 1976.

* Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi 221417001 No'lu Bilimsel Araştırma Projesi desteği ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslâm Sanatları Bilim Dalı'nda (Ocak 2024) hazırlanmış olan "Safevî Dönemi Tebriz Ekolü Minyatürlerinde Tekstil" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Farsça metinleri çeviren, Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapan Saniye Simla Özçelik'e teşekkür ederim.